№ 69: ОРЕЧЕВЛЕНА ІСТОРІЯ

«Відкрити» дитинство в західноєвропейському середньовіччі

ОЛЕКСАНДР ОХРІМЕНКО

4 БЕРЕЗНЯ 2020

Лінія людського життя від народження до смерті – це очевидна, зрозуміла річ. Людина народжується, дорослішає, розвивається, і кожен із цих етапів пов'язаний із народними звичаями й обрядами, що їх добре студіюють етнологи, підлітковими чи дорослими «кризами», яким присвячені літературні твори та праці психологів, тощо. Такі «звичні» речі, що змінюються в людських суспільствах дуже повільно, довго не приваблювали уваги істориків.

Маргіналія з Декреталій Григорія IX (перша половина XIV століття, Франція), Британська бібліотека, Royal MS 10 E IV, f. 235.

Тільки 1960 року французький дослідник Філіпп Ар'єс опублікував працю, де чи не вперше висловив теорію, що дитинство в європейській історії – змінне: античне, середньовічне й новочасне суспільства вкладали різні змісти в цей життєвий період. Він наполягав на тому, що до 1600 року ставлення європейців до дітей разюче відрізнялося від сучасного. Простіше кажучи, у середні віки дитинства «не було». З пелюшок дітей одягали, як дорослих, вони працювали на рівні зі старшими, а на зображеннях поставали скоріше як «зменшені» дорослі постаті. Та й батьки не мали з нащадками значного емоційного зв'язку: значна дитяча смертність спричиняла «відчужене» ставлення до малюків. Історики вже в 1980-х роках поставили теорії Філіппа Ар'єса під сумнів, але й досі складно сказати, як саме було насправді.

Дитячість у дитині: Христос та інші

У середньовічній Європі були вкрай поширені зображення Діви Марії з Ісусом на руках. Це, з одного боку, дає історикам сотні зображень дітей. А з другого боку, Христос – це не звичайна дитина: Він уже народився з мудрістю Сина Божого. Тому не дивно, що в середні віки Його подекуди малювали як «зменшеного дорослого». Утім, є також чимало зображень Ісуса з дитячими рисами, принаймні від XII століття.

Богоматір із немовлям (VI століття, Візантія), Національний музей мистецтв імені Богдана і Варвари

Ханенків, № 112 ЖК.

Вінчестерська Біблія, (між 1160 і 1180 роками, Англія), Бібліотека та музей Морган, MS 619r.

Матвій Паризький, «Англійська історія» (1250–1259 роки, Англія), Британська бібліотека, Royal MS 14 C VII, f. 6r.

Біблія Вільяма Девонського (третя чверть XIII століття, Англія), Британська бібліотека, Royal MS 1 D I, f. 272v.

Збереглися й середньовічні мініатюри зі сценами народження чи дитинства інших постатей, біблійних (скажімо, Самуїла чи Йоана Хрестителя) чи світських (наприклад, Юлія Цезаря чи Трістана).

Народження Ісава і Якова з рукопису

Августина «Про град Божий» (близько 1480 року, Франція), Гаага, RMMW, MS 10 F 11.

Народження Олександра Великого (близько 1490 року, Нідерланди), Британська бібліотека, Royal MS 20 C III, f. 15r.

Народження Цезаря (близько 1475 року, Франція або Нідерланди), Британська бібліотека, Royal MS 16 G VIII, f. 32r.

Народження Трістана і смерть його матері (остання чверть XIII століття – перша чверть XIV століття, Італія), Британська бібліотека, Harley MS 4389, f. 5r.

У кожному разі, якщо довіряти середньовічним зображенням, дитинство було виразно означеним окремим періодом життя. Проблема в тому, що на мініатюрах ми бачимо здебільшого екстраординарних, видатних дітей. А як сприймали тих, у яких нічого надзвичайного не було?

Батьківська любов

Висока дитяча смертність спонукала істориків уважати нормою емоційну прохолодність батьків до синів і дочок. «Типовим» прикладом вважали реакцію англійського короля Едуарда I, який 1271 року втратив сина, а 1272 – батька. Як переказує хроніст Вільям Рішанґер, Едуард I більше тужив за 65-річним батьком, ніж за 5-річним сином: смерть дитини стерпіти легше, бо народяться й інші, а от батька вже не повернеш.

Така «черствість» – плід особистого досвіду короля: його перша дружина Елеонора Кастильська народила 16 дітей, із яких тільки шестеро досягли дорослого віку. Тимчасом Карл I Анжуйський, який і запитав Едуарда I, за ким той журиться більше, по-іншому сприймав ситуацію. Відповідь здивувала його, як і самого хроніста, бо батьки Карла I, Генріх III і

Елеонора Прованська, були в надзвичайній жалобі, коли 1257 року померла його трирічна сестра Катерина, хоч вона й дуже хворіла.

Щоб побачити не королівські, більш пересічні батьківські почуття, звернімося до бестіаріїв, які поєднують релігійні пояснення довколишнього світу та його моралі з науковими спостереженнями за природою. З погляду історії дитинства цікаві ілюстрації до опису мавп: якщо в ранніх бестіаріях на мініатюрах зазвичай зображають саму мавпу, то від XIII століття – мавпу з мавпенятами, яких вона тримає на шиї та плечах. У тексті йдеться про те, що «мавпа-самиця, коли народжує двійню, любить більше одне дитя, ніж інше. І коли полює, то одне, яке любить, тримає спереду», щоб захистити; друге ж дитя ззаду обіймає її за шию. Можна порівняти становище мавпенят із ситуацією дитини на мініатюрі з «Біблії Роберта де Белло», датованої 1240–1253 роками, де мати тримає дитя на плечах. Обґрунтованість паралелей між тваринними й людськими взаєминами доводить і «Псалтир Альфонсо» з кінця XIII століття, де на маргіналіях зображено доволі людиноподібну русалку.

Бестіарій (друга чверть XIII століття, Англія), Британська бібліотека, Royal MS 12 F XIII, f. 17r.

Бестіарій (близько 1185 року, Англія), Бібліотека та музей Морган, M 81, f. 19v.

Біблія Вільяма Девонського (третя чверть XIII століття, Англія), Британська бібліотека, Royal MS 1 D I, f. 110r.

Псалтир Альфонсо (близько 1284 року, Англія), Британська бібліотека, Add MS 24686, f. 13r.

Матеріальний світ: пелюшки, іграшки та ігри

Середньовічні тексти часто пов'язують дитинство зі слабкістю, залежністю від інших, безневинністю та грайливістю. На різних етапах зростання дітей зображають то як немовлят у пелюшках, то як малечу, що робить перші кроки, то як дітлахів із іграшками чи книжками.

Археологи знаходять чимало іграшок; зображення різноманітних забавок можна побачити на книжкових ілюстраціях, а на згадки про них натрапити в документальних джерелах. Специфічні речі, пов'язані з дитинством, як-от ходулі чи слінги, – це не сучасні винаходи: у середньовічному мистецтві достатньо аналогів.

Коло життя з книги Бартоломія Англійського «De proprietatibus rerum» (1486 рік, Франція).

Дитячі іграшки (XIV століття, Німеччина), Німецький національний музей, № NG 10375.

Часослов Катерини Клевської (близько 1440 року, Нідерланди), Бібліотека та музей Морган, MS 917/945, p. 146-149.

Мати з дитям на ходулях із часослова (близько 1440 року, Франція), Бібліотека та музей Морган, M 63, f. 65r.

Міняйли (кінець XV століття), Галерея мистецтв Онтаріо, № 88/340.

Латтреллський псалтир (1325–1340 роки, Англія), Британська бібліотека, Add MS 42130, f. 53r.

Як і сучасні діти, середньовічні малюки імітували життя дорослих, а їхні іграшки – реальні предмети. Хоча якість забавок залежала від суспільного прошарку й заможності сім'ї, було щось, що об'єднувало всіх дітей: вони гралися. Ґеральд Вельський (1146–1226) згадував, що

малим будував з піску і бруду церкви й монастирі, тимчасом як старші брати – палаци й маєтки; такий вибір ігрових об'єктів по-своєму провіщав майбутнє хлопчиків.

Дитяча смертність

Сучасні дослідники припускають, що висока дитяча смертність у середньовіччі не позбавляла дітей батьківської любові. Тяжкі пологи, хвороби чи нещасні випадки загрожували як малюкам, так і дорослим. Перекази про чудесні спасіння дітей завдяки батьківським молитвам і матеріальні знахідки штибу невеликих амулетів[1] свідчать про бажання порятувати дітлахів, а не просто «народити наступного». Популярність у середні віки зображень загибелі немовлят-мучеників дає змогу зрозуміти, що життя малюків теж вважали цінним. Звісно, як вказує Ар'єс, надгробки померлим дітям замовляли вкрай рідко; однак і для померлих дорослих надгробки були винятковим явищем.

Вільям Кентерберійський у збірці про чудеса Томаса Бекета, укладеній наприкінці XII століття, розповідає про 8-річного хлопчика Філіпа, який упав до озера у графстві Чешир і втопився (буквально: «був забраний водою»). Коли малий не повернувся додому, його батько, Г'ю Скот, після довгих пошуків знайшов його тіло на березі. Чоловік «зітхав і зойкав», витягуючи синове тіло з води, а мати, дізнавшись про смерть дитини, «залилася слізьми та горем». Замість підготовки до похорону батьки здійняли сина на ноги, ніби той ходить, щоб вода вийшла з його тіла, але це не допомогло. Зрештою його окропили святою водою, принесеною з паломництва до мощей Томаса Бекета, і за Божим втручанням Філіп повернувся до життя.

Перстень (X-XI століття, Візантія), Британський музей, № AF.242.

Убієння невинних з Маастрихтського часослова (перша чверть XIV століття, Нідерланди), Британська бібліотека, Stowe MS 17, f. 261v.

Дитинство в середньовічній Європі може здаватися то дуже схожим на сучасне, то разюче іншим. Однак навіть сучасне дитинство ми уявляємо доволі ідеалізовано: діти мають гратися, радіти, поводитися «по-дитячому». Справді, в середні віки дітлахи починали працювати раніше, ніж нині, але й умови тоді були не такі складні, як, скажімо, в індустріальному XIX столітті. Смерть за браку антисептиків і антибіотиків чигала не тільки на малюків, а й на решту люду. Та батьки любили дітей і сприймали їх саме як дітей, а не «маленьких дорослих».

ОЛЕКСАНДР ОХРІМЕНКО 4 БЕРЕЗНЯ 2020

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in **/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php** on line **284**

Примітки

1. Дослідниця Гета Бьорклунд доводить, що у Візантії предмети з зображенням Горгони застосовували як амулети проти злих духів, що можуть занапастити дітей. Див.: Heta Björklund, Protecting Against Child-Killing Demons: Uterus Amulets in the Late Antique and Byzantine Magical World: Academic Dissertation. Department of World Cultures, University of Helsinki, Finland (2017). P.41-45.